

Publicatiedatum: 04-10-1997

Auteur:
BRINK, R. VAN DEN

Pagina: 026

Copyright: Ja

Aantal woorden: 4242

ONTHULLENDE STUKKEN UIT HET BVD-ARCHIEF

De Tweede Kamer dacht dat de CPN niet meer werd bespioneerd

RINKE VAN DEN BRINK

Niemand kon vermoeden hoezeer Joris Voorhoeve de Tweede Kamer op 2 augustus 1995 op het verkeerde been zette. GroenLinks-kamerlid Tara Oedayraj Singh Varma had de minister van Binnenlandse Zaken ad interim op 5 juli 1995 schriftelijke vragen gesteld over de controle van de CPN door de BVD. Volgens het dagblad Trouw had de BVD de CPN langer in de gaten had gehouden dan mocht. Dáár wilde het kamerlid meer van weten.

Oedayraj Singh Varma verwees in haar vragen naar het antwoord dat de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Ien Dales op 8 februari 1991 gaf op kamervragen van Wilbert Willems (ook GroenLinks). 'Gezien de doelstelling en feitelijke activiteiten van de CPN is deze partij tot 6 september 1982 beschouwd als een gevaar voor de democratische rechtsorde of andere gewichtige belangen van de Staat.'

Voorhoeves antwoordde net als Dales dat 'sedert 6 september 1982 de CPN als zodanig geen voorwerp van onderzoek meer was voor de BVD'.

Maar uit nu bij Vrij Nederland opgedoken BVD-stukken blijkt dat de inlichtingendienst op die datum helemaal niet stopte. Integendeel. Hij ging nog jaren door.

Op 28 december 1981 had Sonja Barend in haar tv-programma Sonja op maandag een opmerkelijk (want zo iets was nog nooit vertoond) interview met de toenmalige BVD-topman mr. P. de Haan. Het hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst vertelde haar onder meer dat zijn dienst de CPN goed in de gaten hield.

Voor PvdA-kamerlid Hein Roethof was dit meteen aanleiding om de volgende dag een aantal pinnige vragen te stellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, Ed van Thijn. En die vragen vormden voor Van Thijn de aanleiding om deze taak van de BVD te heroverwegen. Hij vroeg zich af het nog wel zinvol was om de leden van de Communistische Partij Nederland te bespioneren.

In een 'nota voor de heer Minister' van 18 februari 1982 schetst BVD-hoofd De Haan de praktijk van dat moment. De aandacht van de BVD voor de CPN is 'vanwege de veranderingen die zich in deze partij hebben voorgedaan' in de loop der jaren 'sterk afgenomen'. Volgens De Haan is 'de' CPN niet langer object van belangstelling van de BVD. De interesse van de dienst beperkte zich begin 1982 tot een paar aspecten van de CPN:

- 'a) de ideologische en politieke ontwikkeling van de partij in theorie en praktijk,
- b) de partijleiding,
- c) de internationale verbindingen en de daaruit voortvloeiende activiteiten,
- d) heimelijke en gecoördineerde activiteiten met betrekking tot maatschappelijke organisaties,
- e) activiteiten die door hun aard of door de gebruikte middelen de grenzen van de rechtsorde feitelijk overschrijden.'

Onder die ruime formulering kon de BVD gewoon zijn gang gaan met de CPN en dat is wat De Haan voor ogen stond, getuige de laatste alinea van zijn nota. 'Zolang en in zoverre de CPN kennelijke trekken blijft vertonen van een communistische partij, derhalve elementen van bedreiging in zich bergt voor de integriteit van de Nederlandse samenleving, met name voor de democratische rechtsorde en de staatsveiligheid, heeft de BVD ten aanzien daarvan een opdracht op grond van het KB' (het Koninklijk Besluit uit 1972 dat de taken van de BVD regelt).

De BVD-chef wilde de CPN dus blijven bespioneren. Dat is niet onbegrijpelijk, want in 1982 woedde in heel West-Europa - Nederland voorop - het debat over de plaatsing van de Amerikaanse kruisraketten. De CPN speelde een vrij grote rol in de Nederlandse vredesbeweging.

In het 'panorama', het halfjaarlijkse BVD-bericht over de CPN van oktober 1982 tot en met april 1983, staat dan ook dat de BVD zijn activiteiten in die richting uitbreidde. 'In Nederland is sprake van een opvallende neergang van partijen die zich op het marxisme-leninisme baseren. Tegelijkertijd dwingt de wapeningsproblematiek hen tot een zakelijke benadering van de Oosteuropese regimes, die daarvan op hun beurt trachten te profiteren door middel van op min of meer verholde wijze uitgevoerde beïnvloedingscampagnes. Zo beschouwt de CPN de Sovjet-Unie niet langer als een "natuurlijke bondgenoot", maar zijn

de relaties met de Sovjet-vertegenwoordigers toch vriendelijk gebleven, hetgeen ook hiermee verband houdt dat in de Commissie Buitenland van de CPN naast critici van de Sovjet-Unie ook oude loyalisten zitting hebben. Van belang voor de internationale betrekkingen is eveneens de Commissie Vrede en Veiligheid van de CPN, die op soortgelijke wijze is samengesteld als de Commissie Buitenland.

Initiatieven om de acquisitie van inlichtingen uit beide commissies te verbeteren zijn in voorbereiding.'

Ook 'de inlichtingenactiviteiten' gericht op het Samenwerkingsverband Stop de N-bom - Stop de Kernwapenwedloop, een CPN-comité, 'zijn voortgezet'.

Een laatste voorbeeld uit het 'panorama' van oktober 1982 tot en met april 1983: 'Ruime aandacht werd tenslotte besteed aan bepaalde Oostduitse beïnvloedingsactiviteiten. Men maakt van die kant vooral gebruik van de vriendschapsvereniging Nederland-DDR. De Oostduitse autoriteiten lijken ook een belangrijke rol te spelen bij informatievergaring inzake de ontwikkeling van de CPN. Orthodoxe groepen worden voor zover mogelijk ondersteund. De acquisitie door de Dienst van informatie op deze terreinen heeft dan ook grote aandacht.'

Minister Van Thijn was niet onder de indruk van de argumenten van de BVD. Hij vond dat het tijd was voor een nieuw beleid. Op 16 maart 1982 schreef hij in een notitie aan de vaste kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten die bestaat uit de fractievoorzitters van PvdA, CDA, VVD en D66 dat het bespioneren van de CPN zou stoppen. Volgens de minister bestond er sinds 1981 in de Tweede Kamer 'een ruime consensus' dat ook leden van de CPN in vertrouwensfuncties benoemd kunnen worden. 'Onlangs nog,' schreef Van Thijn, 'is de eerste CPN-burgemeester benoemd' (tegen het uitdrukkelijke advies van de BVD in, zoals blijkt uit een notitie van het hoofd van de BVD van 17 september 1981, zie kader 1).

'Blijkbaar,' zo gaat Van Thijn in zijn notitie aan de kamercommissie verder, 'wordt de CPN in ruime mate erkend als een partij die feitelijk functioneert binnen ons parlementair-democratisch kader. Ik ben dan ook van mening dat - hoe ook vanuit verschillende politieke standpunten over de CPN gedacht mag worden - er geen redenen zijn voor de Overheid de CPN als organisatie onder observatie te blijven houden.'

En dus liet Van Thijn de CPN door de BVD schrappen van 'de lijst van anti-democratische en staatsgevaarlijke organisaties'.

De CPN moest in het vervolg behandeld worden als iedere andere partij. De BVD mocht zich dus uitsluitend nog met de CPN bezighouden in zoverre er 'in de context' van die partij zaken gebeurden die de dienst volgens zijn taakopdracht moet volgen. Van Thijn noemt als voorbeeld daarvan onder andere het nagaan van 'de internationale contacten die er zijn met instituten in landen die niet wars zijn van inlichtingenactiviteiten'.

Maar nog voordat de BVD aan deze nieuwe opvattingen kon wennen, werd de klok al weer teruggedraaid. Op 29 mei 1982 viel het kabinet-Van Agt-Den Uyl en twee en een halve week later werd Van Thijn op Binnenlandse Zaken afgelost door Max Rood van D66. De nieuwe minister van Binnenlandse Zaken had zijn eigen visie op de kwestie. Dat blijkt uit een verslag van een gesprek op 13 juli 1982 tussen de minister en zijn secretaris-generaal en de dienstleiding van de BVD.

Rood wilde dat de BVD doorging met het bespioneren van de CPN 'zij het op beperktere schaal en met terughoudendheid'. Het hoofd van de BVD gebruikte het gesprek om de minister te informeren 'over de huidige aanpak op grond van de besluiten van Minister Van Thijn, die nu feitelijk buiten werking worden gesteld en kondigt aan dat de kwantiteit aan werk met betrekking tot de CPN zal worden omgezet in activiteit die vooral kwalitatief van belang zal zijn.'

Op 20 augustus 1982 zet De Haan in een nota voor minister Rood de vijf 'aspecten' die de BVD met betrekking tot de CPN wil blijven volgen nog eens op een rijtje. De Haan keert zich tegen van Thijns beleid want 'het moment lijkt nog niet aangebroken waarop de overheid als overheid met een gerust hart voor de democratie en de staatsveiligheid het oog van deze partij kan afwenden'.

Op 6 september meldt minister Rood aan Joop Den Uyl, op dat moment voorzitter van de vaste kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, dat de BVD-activiteiten ten aanzien van de CPN 'minder ver moeten worden gesnoeid dan mijn ambtsvoorganger voor ogen heeft gestaan'. De minister laat weten dat de CPN blijft afgevoerd van de lijst van staatsgevaarlijke organisaties, maar dat de BVD verder zijn gang kan gaan, geheel volgens de wensen (de eerder genoemde 'vijf aspecten') van BVD-hoofd De Haan. Rood neemt in zijn brief lange passages uit de nota van het hoofd van de BVD over.

Voor alle duidelijkheid benadrukt de minister nog even dat hij een beleidswijziging doorvoert ten opzichte van het beleid van Van Thijn. 'Er is dus sprake van een wezenlijk andere benadering, waarvoor overigens naar mijn mening des te meer reden is, nu het steeds duidelijker wordt, dat zich binnen de CPN een richtingstrijd afspeelt, waarbij zich ook een orthodoxe tendens doet gelden die uiteraard in de partij de overhand kan krijgen - al is de afloop onvoorspelbaar.'

Op 6 maart 1985 doet de vaste kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten verslag van haar werkzaamheden sinds 25 augustus 1981. Commissievoorzitter Joop den Uyl meldt de Tweede Kamer dat 'de CPN als zodanig' geen object meer is van de belangstelling van de BVD en 'derhalve' afgevoerd is van de lijst van staatsgevaarlijke organisaties.

'De commissie heeft kennis genomen van het standpunt van de regering dat met betrekking tot de CPN geen ander beleid wordt gevoerd dan met betrekking tot elke andere partij, die feitelijk functioneert binnen het parlementair-democratisch kader.'

Maar sinds Max Rood minister van Binnenlandse Zaken was geworden in juni 1982 bespioneerde de BVD de CPN weer (bijna) als vanouds. Den Uyl gaf de Kamer dus een onjuiste voorstelling van zaken. Het hoofd van de BVD slaat op 15 maart 1985 alarm.

In een notitie wijst hij Koos Rietkerk, die dan Rood heeft opgevolgd als minister van Binnenlandse Zaken, op de dreigende problemen. De Haan citeert de twee passages uit Den Uyls verslag over de bemoeienis van de BVD met de CPN. De eerste passage (over het schrappen van de CPN van de lijst van staatsgevaarlijke organisaties), schrijft hij, 'is opgenomen in afwijking van uw advies aan de voorzitter van de Vaste Commissie' (dat mocht de Kamer kennelijk niet weten).

In Den Uyls verslag ontbreekt verder wat de dienst van minister Rood wél mocht doen ten aanzien van de communistische partij (De Haans 'vijf aspecten'). De vaststelling dat er 'met betrekking tot de CPN geen ander beleid wordt gevoerd' leidt, in combinatie met het afvoeren van de partij van de lijst van staatsgevaarlijke organisaties en het ontbreken van wat wel mocht, volgens De Haan onvermijdelijk tot een verkeerde gevolgtrekking. 'De beide zojuist gereleveerde passages in het verslag in onderling verband beschouwd laten naar mijn opvatting slechts één conclusie toe: ook deze activiteiten en ontwikkelingen behoren de BVD niet (meer) te regarderden.'

Het hoofd van de BVD ziet drie mogelijke oplossingen:

'a. in weerwil van het verslag van de Vaste Commissie handhaaft u uw beleid met betrekking tot de CPN zoals weergegeven sub 2 van deze notitie (de eerdergenoemde 'vijf aspecten' - RvdB)

b. u heroverweegt uw beleid met betrekking tot de CPN

c. u verstaat u terzake met (de voorzitter van de) Vaste Commissie.'

Minister Rietkerk doet verder niets met de notitie van de BVD-chef.

Op 7 mei 1985 gaat hij in de Kamer in de fout. In een debatje met het toenmalige CPN-kamerlid Marius Ernsting zegt hij 'dat de CPN op 6 september 1982 van de lijst (van staatsgevaarlijke organisaties - RvdB) is afgevoerd'. Hij preciseert nog dat die beslissing 'een beleidsvoornemen' van Van Thijn was, maar dat Rood het uitvoerde. Rietkerk vergeet - in navolging van Den Uyl - te melden dat Rood de BVD ook instrueerde om de CPN te blijven bespioneren, althans voor wat betreft die bijna alles omvattende 'vijf aspecten' van de partijactiviteiten die De Haan als relevant voorkwamen.

Op 20 januari 1987 begint de laatste episode van dit verhaal. De Haan schrijft zijn zoveelste notitie over de 'bemoeienis van de BVD met de CPN' voor alweer een nieuwe minister van Binnenlandse Zaken. De geadresseerde is de CDA'er Cees van Dijk. 'Aan de orde is thans de vraag, welke de politieke gevolgen zouden zijn van het bekend worden van het feit, dat de BVD anno 1987 nog steeds een kwalitatief zeer goede informatiepositie heeft in de CPN. Deze vraag wint aan betekenis door de omstandigheid, dat er wellicht enig licht zit tussen het beleidsstandpunt van de Minister en het beeld dat de buitenwacht (de Tweede Kamer) daarvan heeft.'

De Haan geeft vervolgens een keurig overzicht van wat voorafging aan Van Dijks aantreden. Op grond daarvan concludeert hij dat het door Max Rood vastgestelde beleid ('de aspectenbenadering') nog steeds geldt. De vaste kamercommissie weet dat, 'maar heeft het in haar verslag verminkt weergegeven', zegt De Haan. 'Het beeld dat de buitenwacht heeft van het beleidsstandpunt is dat de CPN op 6 september 1982 is afgevoerd van de objectenlijst en dat "met betrekking tot de CPN geen ander beleid wordt gevoerd dan met betrekking tot elke andere partij, die feitelijk functioneert binnen het parlementair-democratisch kader".'

En dat is een probleem, vindt het hoofd van de BVD. 'Quod indien bekend wordt, dat de BVD anno 1987 nog steeds een hoogwaardige informatiepositie in de CPN heeft?'

De Haan wijst er dan op dat fungerend minister van Binnenlandse Zaken Van Dijk zich altijd kan beroepen op de door zijn voorganger Rood in 1982 vastgestelde 'aspectenbenadering'.

Alleen: Rietkerk heeft zich nooit gekeerd tegen de onjuiste interpretatie die Joop den Uyl, als voorzitter van de vaste kamercommissie, in 1985 van die 'aspectenbenadering' van Rood heeft gegeven. De Kamer zou dus kunnen zeggen dat de toenmalig minister destijds heeft ingestemd met Den Uyls weergave van het beleid omdat hij daar geen afstand van heeft genomen.

Of de Kamer dat wel of niet doet, is volgens De Haan eigenlijk van ondergeschikt belang. 'De Kamer zal,' schrijft hij, 'ongeacht de vraag of die informatiepositie nu wel of niet strookt met de aspectenbenadering, concluderen, dat er met betrekking tot de CPN wél "een ander beleid wordt gevoerd dan met betrekking tot elke andere partij". Het komt mij voor, dat de Minister hiertegen weinig in zal kunnen brengen.'

BVD-hoofd De Haan heeft ook een paar suggesties om de situatie te 'redresseren': 'De eenvoudigste oplossing zou natuurlijk zijn de CPN écht als elke andere partij te behandelen. Of dit geïndiceerd is kan ik niet beoordelen. Ervan uitgaande dat wij (en Minister Van Dijk) de aspectenbenadering willen handhaven, zijn er dunkt mij twee andere mogelijkheden. De eerste is de Minister bijpraten en hem adviseren verder niets te doen in de hoop dat er geen ongelukken gebeuren. Ik ben geen voorstander van deze "oplossing". Een echte oplossing is - en mijn advies gaat dan ook in deze richting - de Vaste Commissie ervan in kennis stellen dat de aspectenbenadering nog steeds vigeert, haar erop wijzen dat de Tweede Kamer dit destijds wellicht niet zo begrepen heeft en het aan haar overlaten of en zo ja hoe (verslag?) zij de Kamer hierover wil informeren. Wel wil ik hierbij aantekenen het geenszins denkbeeldig te achten, dat de Vaste Commissie anno 1987 elke bemoeienis van de BVD met de CPN zal afwijzen. De Minister behoeft zich uiteraard aan dit oordeel niet te conformeren, maar of hij dit voor zijn politieke rekening zal willen nemen lijkt mij aan gerede twijfel onderhevig.'

Op 19 mei 1987 richt het hoofd van de BVD zich weer tot zijn minister over 'de bemoeienis van de BVD met de CPN'.

De Haan herinnert eraan dat zijn dienst in 1982 zijn activiteiten jegens de CPN is gaan verminderen, zoals dat door minister Rood was besloten. 'Ingevolge dit besluit is de dienst na 1982 behoedzaam begonnen met het opheffen van zijn informatiepositie met betrekking tot de CPN als zodanig; dit proces is voltooid.' Dan somt hij eens te meer de (bijna alles omvattende) vijf aspecten van de CPN-activiteiten op die de BVD is blijven volgen. Dat gebeurt uit open bronnen, maar 'voor een betrekkelijk klein deel is de dienst hiervoor aangewezen op agenten en informanten. Om deze reden werd ook na 1982 het contact met enkele goed geplaatste agenten en informanten voortgezet; wel is hun aantal geleidelijk verminderd, zodat de dienst thans nog over minieme informatieposities in de CPN beschikt.'

De vaste commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten was op de hoogte van de voortgaande BVD-bemoeienis met de CPN. 'De Tweede Kamer daarentegen,' schrijft De Haan, 'is hiervan onkundig gebleven' (vier maanden eerder heette het nog dat de Kamer het 'wellicht niet zo begrepen' had als het in werkelijkheid zat).

De Haan vindt de CPN ook anno 1987 'nog steeds een partij die gezien haar verleden en haar relaties met Moskou en andere communistische centra (waarvan bepaalde aspecten verheimelijkt plegen te worden) enige waakzaamheid en kritische aandacht verdient. Onmiskenbaar is echter, dat de in 1982 gesignaleerde politiek-ideologische ontwikkelingen die aanleiding gaven de CPN als zodanig van de objectenlijst te schrappen, zich sindsdien in versterkte mate hebben doorgezet.'

Daarom kan de bemoeienis van de BVD volgens De Haan verder verminderd worden. 'Onder verwijzing naar het gesprek dat ik dezer dagen met u hierover had, zal ik dan ook de nog resterende informatiepositie binnen de CPN opheffen.'

In de resterende jaren van haar bestaan is de CPN door de BVD uit open bronnen gevolgd. Over individuele leden van de CPN is de BVD in voorkomende gevallen informatie blijven vergaren.

En de Tweede Kamer heeft al die tijd gedacht dat de BVD sinds september 1982 de CPN met rust heeft gelaten.

Quod non.

Staatsgevaarlijke (loco-)burgemeesters

Eind 1981 waren de burgemeestersposten van Finsterwolde en Beerta vacant, van oudsher communistische bolwerken. De twee Oost-Groningse gemeenten deelden een heel bijzonder kenmerk. Het waren artikel-84-gemeenten.

'Alleen in Finsterwolde en Beerta is door toepassing van artikel 84, derde lid, van de gemeentewet de CPN-wethouder als loco-burgemeester buitenspel gezet,' legde de directeur binnenlands bestuur in maart 1971 de minister van Binnenlandse Zaken mr. H.K.J. Beernink uit. Beernink had een halfjaar eerder in het Algemeen Handelsblad verklaard dat het wethouderscollege een afspiegeling van de raad moet zijn.

Een anonieme burgemeester reageerde prompt. Hij verwachtte dat er na de raadsverkiezingen van 1 september 1970 een CPN-wethouder benoemd zou worden in zijn gemeente en zo'n wethouder komt dan vanzelf een keer aan de beurt om als loco-burgemeester op te treden. De burgemeester wilde graag van Beernink weten hoe hij aankeek tegen 'het openen van vertrouwelijke of geheime stukken welke de burgemeester worden toegezonden, door een CPN-wethouder in zijn kwaliteit van loco-burgemeester'.

Ook de BVD doorzag het gevaar meteen. Op 12 januari 1971 kreeg Beernink een notitie waarin het probleem voor hem geschetst werd. Tot 1 september 1970 waren er maar vijf CPN-wethouders die als loco-burgemeester de staatsveiligheid bedreigden. Maar de verkiezingen brachten de CPN winst en eenentwintig wethouders in achttien gemeenten. In Amsterdam, Beerta en Finsterwolde werd de toestand buitengewoon dreigend, want daar had de CPN zelfs twee wethouders.

De BVD keert zich faliekant tegen de benoeming van CPN-wethouders tot (loco-) burgemeester. 'Bovendien zou het waarnemen van het burgemeestersambt door een CPN-wethouder het onaanvaardbare risico meebrengen van compromittering van gerubriceerde documenten die hetzij in het burgemeestersarchief berusten, hetzij tijdens de waarneming worden ontvangen.'

Dat was 1971. Tien jaar later moet de BVD een veel groter gevaar afwenden: de benoeming van een CPN-burgemeester in Beerta. In november 1981 wordt minister Ed van Thijn onder druk gezet door de BVD om geen CPN-burgemeester te benoemen.

'Materieel en naar ik meen te weten zelfs volgens de interne partijreglementen functioneren CPN-bestuurders in de praktijk strak langs de lijn die de partij hen wijst.' Voor gekozen bestuurders is dat niet zo erg, vindt het hoofd van de BVD, maar wel voor een burgemeester die boven de partijen hoort te staan. 'Ik moet wel constateren dat in het algemeen gesproken CPN-bestuurders de schijn tegen hebben als het gaat om een door mij belangrijk geacht onafhankelijk oordeel.'

In de notitie van het BVD-hoofd wordt ook de chef kabinetzaken van Van Thijn aangehaald. Die pleit ervoor een CPN'er het voordeel van de twijfel te geven en te benoemen tot burgemeester in Beerta. Maar ook deze functionaris spreidt een ongekend wantrouwen tentoon jegens de twee CPN-kandidaat-burgemeesters.

'De openbare orde- en veiligheidssfeer - in de meest ruime zin - biedt vele mogelijkheden voor een CPN-burgemeester om het mis te laten gaan. Het lijkt zo'n beetje de kat op het spek binden.'

De BVD adviseert tenslotte negatief: 'Per saldo vindt men dat de benoeming van een CPN-burgemeester nu nog niet aan te bevelen is. Juist in de Oost-West verhoudingen blijken leden van communistische partijen in Europa, bij toenemende internationale spanningen - die nu vrijwel steeds in de Oost-West verhoudingen zullen liggen - toch uiteindelijk weer voor Moskou te kiezen.'

Ondanks het verzet van de BVD benoemde Ed van Thijn op 19 februari 1982 Hanneke Jagersma tot burgemeester van Beerta. Zij is de enige CPN-burgemeester gebleven in de Nederlandse geschiedenis. Overigens waren er in de jaren tachtig zowel in Noord-Holland als in de provincie Groningen CPN'ers lid van Gedeputeerde Staten.

Eens een dief altijd een dief

Tijdens het debat over het door Den Uyl ondertekende verslag van de vaste commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten diende het toenmalige CPN-kamerlid Marius Ernsting een motie in. Hij wilde dat de gegevens die de BVD verzameld had over de CPN en haar leden vernietigd zouden worden, want zijn partij stond niet langer op de lijst van staatsgevaarlijke organisaties. Hij meende - op grond van het onjuiste verslag van de vaste commissie - dat de CPN niet anders meer werd behandeld dan andere partijen.

BVD-hoofd mr. P. de Haan verzette zich krachtig tegen de motie-Ernsting. In een notitie van 11 november 1985 reikte hij minister Rietkerk een reeks argumenten aan om zijn beslissing te motiveren om de archiefstukken niet te vernietigen. Dit voor het geval de Kamer de discussie zou heropenen bij de stemming over de motie.

'Ik heb overwogen u te adviseren zelf het initiatief te nemen de Kamer nog eens duidelijk te maken op welke overwegingen uw beslissing stoelt. Na afweging van de voor- en nadelen ben ik echter tot de conclusie gekomen, dat dit gezien de gevoeligheid van het onderwerp minder wenselijk is.'

De argumenten tegen vernietiging die De Haan aandraagt, zijn van uiteenlopende aard. Ze gaan van het onmogelijk worden van controle op de BVD en dus van de behandeling van klachten als de stukken de papierversnietiger ingaan, tot de historische waarde van de archiefstukken.

Onder 4.d noemt het hoofd van de BVD het majeure argument dat zich volgens hem verzet tegen de uitvoering van de motie-Ernsting. 'Bij een eventuele koerswijziging van de CPN zelve dan wel bij ontwikkelingen die zich in de sfeer van de CPN zouden kunnen voordoen, zouden deze gegevens weer van belang kunnen worden voor de uitvoering van de aan de BVD gegeven taakopdracht.'

Maar De Haan beseft dat de Koude Oorlog wel zo'n beetje voorbij is.

'Met betrekking tot het bijgevoegde overzicht vestig ik in het bijzonder uw aandacht op het argument onder 4.d. Zakelijk gezien is dit argument zeer valabel; zo hebben zich recentelijk een aantal orthodoxe communisten afgescheiden van de CPN en een nieuwe partij opgericht, het Verbond van Nederlandse Communisten. Het lijkt mij echter niet denkbeeldig, dat dit argument in een discussie met de voltallige Kamer politiek niet goed zal vallen. Op grond hiervan geef ik u in overweging, dit argument alleen in de Vaste Commissie te gebruiken.'

Ernsting hield zijn motie aan, omdat hij van de minister de indruk had gekregen dat er een regeling zou komen dat gegevens na een bepaald aantal jaren vernietigd zouden worden. De Haan vindt zo'n regeling 'ongewenst', hij is ook tegen vernietiging op termijn van gegevens over de CPN. Hij doet een andere suggestie. 'Daarentegen zou het reglement wel een verjaringsregeling kunnen inhouden met betrekking tot verstrekking van gegevens aan derden, een regeling die mijn Dienst trouwens nu al hanteert. Hier zal de heer Ernsting echter wel geen genoegen mee nemen; het gaat hem immers uitsluitend om de vernietiging van gegevens.'

KAMERVragen

GroenLinks-kamerlid Tara Oedayraj Singh Varma is geschokt dat de CPN zoveel langer bespioneerd is door de BVD dan de Tweede Kamer bij herhaling te horen heeft gekregen. Ze stelt minister van Binnenlandse Zaken Dijkstal deze week kamervragen.

Informatie: Jarenlang hebben opeenvolgende ministers van Binnenlandse Zaken de Tweede Kamer verteld dat de BVD in september 1982 gestopt is met het bespioneren van de Communistische Partij Nederland. Ten onrechte. Uit archiefstukken van de BVD blijkt dat de dienst pas in 1987 'zijn informatiepositie in de CPN heeft afgebouwd'. Ironisch genoeg was het de BVD zelf die telkens weer signaleerde dat de Kamer onjuist werd ingelicht.

Onderschriften: Hanneke Jagersma, FOTO: EDDY DE JONGH. BVD-chef mr. P. de Haan FOTO: ARTHUR BASTIAANSE/ANP. Van Thijn in maart 1982: stoppen met bespioneren van de CPN FOTO: HANS VAN DEN BOGAARD. Rood in juli 1982: niet stoppen, maar (bijna) als vanouds bespioneren FOTO: STEYE RAVIEZ. De Uyl in maart 1985: geen BVD-belangstelling voor de CPN FOTO: HANS VAN DEN BOGAARD. Rietkerk vergeet in navolging van Den Uyl dat Rood besloot dóór te gaan met bespioneren FOTO: HANS VAN DEN BOGAARD. Ook Van Dijk en Dales (onder) lieten de Kamer in de waan dat de BVD de CPN als een 'gewone' partij zag FOTO: WERRY CRONE/HH. FOTO: TOUSSAINT KLUITERS/ANP. Voorhoeve (1995): CPN sinds 1982 géén voorwerp meer van onderzoek van de BVD FOTO: JACO KLAMER/HH

Illustratie door:

Publicatiedatum: 09-08-1997

Auteur:
BRINK, R. VAN DEN

Pagina: 028

Copyright: Ja

Aantal woorden: 6482

EEN DOCHTER EIST OPHELDING OVER DE DOSSIERS VAN HAAR OUDERS

De BVD saboteert de familiegeschiedenis van Sonja Prins

RINKE VAN DEN BRINK

In de zomer van 1956 ging ik met vakantie naar Engeland om een internationaal congres van de PEN (Poets, Essayists, Novelists) bij te wonen. Als kind was ik op Engelse scholen geweest en ik verheugde mij bij voorbaat op de vriendelijke zegswijzen en aardige omgangsvormen van de Engelsen, die zo afsteken bij de rechttoe-rechtaanatmosfeer in Nederland. Maar het liep heel anders.

Nauwelijks was ik van de boot gestapt, met misschien honderd of meer anderen, of twee stillen gaven mij bij de douanecontrole, naast de wachtende trein naar Londen, op barse toon te verstaan dat ik mee moest naar een afgelegen vertrek. Daar moest ik, zonder uitleg, in mijn eentje op een bank gaan zitten, terwijl de heren vertrokken.

Na een hele tijd, toen de trein vertrokken was, kwamen ze terug. Ze vroegen wat ik in Engeland kwam doen, behalve toerisme. Ik zei dat ik een congres kwam bezoeken dat intussen in Londen waarschijnlijk al begonnen was. Zij hadden nooit van de PEN gehoord en vermoedden dat ik loog (kennelijk waren hun Nederlandse connecties hier ook niet van op de hoogte). Ik stelde voor dat ze met de congresleiding in Londen zouden bellen en informeren of iemand van de Nederlandse delegatie die al aanwezig was, mijn naam kende. Ze gingen weg en het duurde naar mijn gevoel weer uren voordat ze terugkwamen. Om me vervolgens zonder verdere uitleg op kwaai toon mee te delen dat ik met de volgende trein kon vertrekken. Een sorry! was er niet bij.

Op het congres kwam ik pas aan het einde van de eerste zittingsdag aan, maar ik was te beroerd (beledigd en geschokt) om nog veel in mij op te nemen. Dat was mijn eerste kennismaking met de BVD, al wist ik dat toen niet.

Een jaar later, in 1957, toen ik uit de communistische partij was en ander werk moest zoeken, omdat ik geen secretaresse van Politiek en Cultuur, het maandblad van de CPN, meer wilde zijn, begon mijn tweede kennismaking met een (onzichtbare) BVD. En die was nog erger, omdat deze dienaren van de 'veiligheid' mij, een alleenstaande moeder met drie kinderen, zonder steun of alimentatie, elk vast werk onmogelijk maakten, zelfs het eenvoudigste.

Op 8 maart 1993 vroeg ik bij Binnenlandse Zaken inzage aan in mijn BVD-dossier en in dat van mijn (overleden) ouders mr. I.E. (Ina) Prins-Willekes Macdonald en A.P. (Apie) Prins, ten behoeve van een historisch onderzoek, waaraan ik samen met mijn moeder was begonnen. Drie van mijn vier grootouderfamilies hebben veel egodocumenten en andere geschriften nagelaten. Daarom verwachtte ik dat mijn drielidige boek Verwantschappen, dat terugreikt over vier eeuwen, een interessant beeld van de Nederlandse cultuur zou geven. En dat te meer omdat de vier families uit vier (en meer) windstreken uiteindelijk samenkwamen in één stad, de meest Nederlandse: Haarlem.

Op mijn eerste brief aan Binnenlandse Zaken kreeg ik geen antwoord. Op de tweede, een paar maanden later, iets in de geest van 'we hebben het nu te druk'. Eindelijk, in 1996, volgde een uitvoerige brief namens de minister van Binnenlandse Zaken, waarop ik met drie brieven antwoordde.

De brief van het ministerie begon met een excuus voor de lange behandelingsduur - 'door het grote aantal verzoeken dat werd ingediend' - van mijn verzoek, maar kwam vervolgens snel terzake.

Van 'inzage van de eventuele BVD-dossiers van uw ouders, A.P. Prins en I.E. Willekes Macdonald' kon geen sprake zijn. Zo bondig werd het natuurlijk niet geformuleerd. Eerst somt Hoofd Binnenlandse Veiligheidsdienst N.W.G. Buis (inmiddels al weer vertrokken, omdat hij een hekel heeft aan de bureaucratie bij de dienst) de relevante wetsartikelen en jurisprudentie van de Raad van State op. Op grond daarvan schetst hij de gangbare praktijk: de BVD mag volgens de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten 'slechts persoonsgegevens aan derden verstrekken voor zover dat noodzakelijk is voor de uitvoering van zijn in die zelfde WIV omschreven taak'. Daarop is één uitzondering mogelijk: dankzij het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM) moeten verzoeken om inzage van het eigen persoonsdossier getoetst worden aan de Wet Openbaarheid Bestuur (WOB).

Buis concludeert dan ook dat er geen wettelijke basis is die het hem mogelijk maakt om mij inzage te geven in de eventuele BVD-dossiers van mijn ouders. Maar ook mijn eigen dossier mag ik niet zomaar inzien, schrijft hij. 'Indien de BVD antwoord zou moeten geven op de niet nader gespecificeerde vraag of er over iemand al of niet gegevens bij de BVD zijn vastgelegd, ontstaat zicht op het actuele kennisniveau van de dienst. Uit dergelijke mededelingen zouden bepaalde verzoekers, die gelet op hun streven de aandacht van de BVD zouden moeten hebben, kunnen afleiden of de BVD al dan niet van hun activiteiten op de hoogte is. Hierop zouden zij vervolgens hun handelen kunnen afstemmen. Het is duidelijk dat dan de veiligheid van de Staat in het gedrang zou komen.'

Gegevens die niet meer van belang zijn voor het huidige werk van de BVD wil de dienst wel ter inzage geven, tenzij de werkwijze of de bronnen van de dienst er duidelijk uit zouden worden. De BVD was in mij geïnteresseerd omdat ik actief was in de Communistische Partij Nederland (CPN). Sinds het vallen van de Muur en het ineenstorten van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa is 'de communistische dreiging' passé. De BVD heeft inmiddels andere varkentjes te wassen. 'Het belang van de staatsveiligheid,' schrijft Buis, 'verzet zich er daarom niet langer tegen u thans mee te delen dat de BVD in het verleden

in het kader van deze context gegevens over u heeft verzameld en geregistreerd.' En die kon ik in gekuiste versie krijgen, voor zover ze voor de taakuitvoering van de BVD niet meer van belang zijn.

Op 3 januari 1996 stuurde ik minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken een nieuwe, lange brief, omdat ik geen genoegen wilde nemen met het besluit van de BVD. 'U schrijft dat de jurisprudentie (en dan volgt een lange lijst van artikelen) u om die reden "geen enkele ruimte (biedt) tot inwilliging van uw verzoek, dat daarom dient te worden afgewezen" (cursivering van mij - SP). En een groot aantal alinea's verder: 'De reden daarvoor is dat artikel 16 van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten mij geen ruimte biedt om u persoonsgegevens van derden te verstrekken.' Als dochter, kleindochter plus achterkleindochter van advocaten weet ik dat je met uitdrukkingen als 'dient te worden afgewezen' of 'mij geen ruimte biedt' alle kanten op kunt. De betiteling van iemands overleden ouders als 'derden' zal juridisch wel in orde zijn, maar getuigt toch, volgens mij, van een cynische, amorele (misschien postmoderne?) maatschappij-opvatting, waarin de primaire banden tussen ouders en kinderen ontkend worden.

Het gebruik van de termen 'anderen' en 'derden' om mijn ouders aan te duiden, staat haaks op wat ik wil met de BVD-dossiers van mijn vader en moeder. In mijn boek Verwantschappen wil ik schetsen welke mentale en traditionele gevoelens de afgelopen vier eeuwen in mijn familie van ouder op kind zijn overgedragen. Ik gebruik hiervoor alle egodocumenten en ander materiaal dat bewaard is gebleven in mijn vier grootouderfamilies. Van moederskant zijn dat de Macdonalds (in 1585 als huursoldaat in de Scottish Brigade onder Leicester overgekomen) en Reynvaen (in 1584 voor de Inquisitie gevlucht uit het Vlaamse Oudenaarde). Aan vaderskant gaat het om een zestiende-eeuwse veeboer zonder achternaam uit Bennekom, later pachter van herberg De Prins, die de familie een naam gaf. En om Achenbach, Apies moeder, die rechtstreeks afstamt van de bekende achttiende-eeuwse patriot Johan Hesper. Die ging wegens belediging van de Amsterdamse regenten in zijn blad De Politieke Kruyer de gevangenis in en werd bij zijn bevrijding als een volksheld binnengehaald. De Britse historicus Simon Schama noemde hem in twee van zijn boeken 'de beste Patriotse journalist' uit die tijd. In de tentoonstelling De gelijkstaat der joden vorig jaar in het Joods Historisch Museum staat in een tekst: 'Hesper behoorde tot de actieve leden van Felix Libertate en hield op de eerste openbare vergadering van Felix Libertate op 11 november 1795 een toespraak in een lokaal in de Nes.' Die toespraak en veel redactionele opmerkingen uit De Politieke Kruyer breng ik in mijn boek. Ik ben mijn boek indertijd samen met mijn moeder begonnen. Net als haar broer ir. P.J.W. Macdonald - zelf auteur van talloze artikelen op het gebied van wetenschap en kunst - beschikte ze over veel familiedocumenten. (...)

Belangrijk voor het openstellen van inlichtingendossiers in het algemeen lijkt me de vraag: hebben de personen om wie het gaat deze tijd en de volgende nog iets te zeggen? Dat dit het geval zal zijn met het werk van mijn ouders blijkt onder andere uit de volgende feiten: de Encyclopedie van de Arbeidersbeweging van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis wijdt een pagina aan mijn moeder. In een andere encyclopedie zag ik een stukje over mijn vader. Mijn moeder heeft meer dan tachtig boeken vertaald en heeft zelf De vrouw en de maatschappij en Tactiek in de opvoeding geschreven. Mijn vader is heel bekend geworden door de postume publicatie bij De Bezige Bij van zijn autobiografie Ik ga m'n eigen baan. Op 13 december van het vorig jaar nog schreef John Jansen van Galen in Het Parool: 'Een van de meeslependste autobiografieën die ik ooit las is Ik ga m'n eigen baan van Apie Prins.' Heel toevallig vond ik vorig jaar in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis op de uitleentafel de samengebonden jaargangen van Nieuw Rusland, opgericht in 1928, het tijdschrift van mijn vader, naast de jaargangen van het drietalige Front, dat ik in 1930 oprichtte. Het bleek dat ze geregeld gebruikt werden.

Nu duidelijk is dat mijn ouders 'nog iets te zeggen hebben', lijkt het mij van historisch belang dat ik inzage krijg in hun BVD-dossiers.

Dan over mijn eigen BVD-dossier.

Ik vind het heel merkwaardig dat in mijn eigen BVD-dossier - voor zover ik dat heb mogen inzien - mijn hele vooroorlogse verleden verdwenen is, terwijl ik toen menige onwettige daad gepleegd heb, in tegenstelling tot de periode na de oorlog. Dat gebeurde weliswaar ten tijde van een andere inlichtingendienst, maar toch onder uw verantwoording, anders zou u inzage niet kunnen toestaan of weigeren. In mijn dossier word ik ook nergens van beschuldigd, net als toen mijn moeder en ik in 1941 door de SS gearresteerd werden. Maar toen was het oorlog. Nu hoeft u toch niet zo geheimzinnig te doen?

Ik heb het sterke vermoeden dat onze arrestatie zonder aanklacht in 1941 samenhangt met de CPN-Aktion Nord-Holland in juni van dat jaar, waarbij de SS met gebruikmaking van gegevens van de Nederlandse inlichtingendiensten alle niet ondergedoken linkse figuren oppakte. Mijn vader werd gearresteerd in Amsterdam, eveneens zonder beschuldiging of aanklacht, op de dag dat de SS in Scheveningen mijn moeder na zes weken wegens ziekte moest vrijlaten. Ook mijn vader kwam na zes weken weer vrij. Ik was de enige die als Schutzhaftling naar een concentratiekamp werd doorgestuurd, waarschijnlijk omdat ik beter bruikbaar was als arbeidskracht.

Zijn die vooroorlogse dossiers over mij in beslag genomen of vernietigd? Want arrestaties wegens het schilderen van Tegen oorlog en fascisme op de muren in Rotterdam of Redt de bemanning van de 7 Provinciën op de zijanten van schepen in de haven, moeten toch in de politieregisters voorkomen. Misschien het incident bij de vertoning van de Duitse oorlogsfilm Morgenrood niet. Die had in Amsterdam geleid tot talrijke acties, maar in Rotterdam alleen tot die van een oude, grijze duivenbezitter en mij. Wij openden een korf met duiven gedurende de film, in de hoop dat zij naar het licht zouden vliegen en het doek bedekken. Voordat we van het resultaat konden genieten, werden we door twee potige stillen weggesleurd naar een donker gangetje, waar de een mijn armen op mijn rug vasthield en de ander mijn grijze oude vriend met zijn knuppel afroste tot hij op de grond viel. Ik heb daar in Duitsland nog dikwijls aan moeten terugdenken, maar dit zal wel niet in een of ander dossier geregistreerd staan.

Een andere kwestie, maar dan van ná de oorlog, waarover blijkbaar niet gesproken mag worden - want alle sporen ervan in mijn dossier zijn uitgewist - is de vervolging van verdachte (want communist zijnde) personen. Zij mochten nergens vast werk vinden. Het was nog erger dan in Duitsland ten tijde van de Berufsverbote. De intellectuelen die door deze wet getroffen werden, raakten hun eigenlijke werk dan wel kwijt, maar ze mochten in ieder geval nog mechanisch werk of handenarbeid doen. Mij werd door de BVD niets toegestaan, ook niet gewoon typistenwerk, terwijl ik als enig kostwinner, zonder steun van welke instantie dan ook, moest zorgen voor drie schoolgaande kinderen. Ik probeerde ons gezin jarenlang als uitzendtypiste in leven te houden. Uiteindelijk vond ik vast werk als secretaresse van mr. Jolles, de toenmalige deken van de Orde van de Advocaten in Amsterdam. Hij vertelde mij, toen ik een keer brieven zat op te nemen, dat hij al tweemaal een BVD-agent van een naburig politiebureau bij zich had gehad om tegen mij te waarschuwen. Ik kreeg de indruk dat hij het optreden van de BVD onwettiger vond dan de manier waarop ik werkte en gewerkt had.

Toch zijn er in mijn dossier ook lichtpunten. Er zitten bijvoorbeeld delen van de artikelen uit 1956 (na de rede van Chroesjtsjov over de misdaden van Stalin) die ik schreef om met mezelf en met de CPN in het reine te komen. Ik schreef dat wij niet klakkeloos de Sovjet-Unie moesten volgen, omdat onze cultuur een heel andere was. En ook dat een partij die voor de noden van de minstbedeelden opkwam, niet van een orthodoxe ideologie (het marxisme-leninisme) gebruik moest maken. Die ideologie vergeleek ik met die van de Inquisitie in vroeger eeuwen. De Waarheid publiceerde een hele pagina met allemaal heftige tegensprekers (onder anderen de taalgeleerde Jan Knuttel en de latere romancier en CPN-historicus Ger Verrips) waaruit de BVD een ruime keuze doet zonder namen te noemen. Daarna schreef ik een lang artikel met veel citaten en voetnoten in Politiek en Cultuur (december 1956), om het dagelijks bestuur uit de tent te lokken. Dat kwam prompt in actie, bij monde van Jaap Wolff. De BVD brengt in mijn dossier bijna zijn hele artikel dat voor mij duidelijk het einde van mijn lidmaatschap betekende. De artikelen van Harry Verhey en Ger Harmsen in Politiek en Cultuur, die ook opdracht hadden om mij te kritiseren en die aan dat van Jaap Wolff voorafgingen, vond de BVD niet geschikt om op te nemen.

Ik ging dus uit de partij en het vreemde was dat toen juist de vervolging van de BVD begon, heel irrationeel, zou ik zeggen.

Op 19 januari 1997 heb ik minister Dijkstal weer een brief gestuurd (die hier grotendeels volgt) waarin ik mijn verzoeken om inzage herhaalde.

'Hoewel het verleden van de BVD niet veranderd kan worden,' schreef ik, 'lijkt het mij toch nuttig, en in het algemeen belang, om op een rationele manier te bekijken of het inlichtingenapparaat van de overheid de belangen van de gewone burgers heeft gediend of eerder geschaad. In het jaarverslag 1995 van de BVD dat u mij toezond tegelijk met mijn inzagedossier, geeft u (uw ambtenaren) zelf toe dat de handelwijze van de BVD sinds twee rechterlijke uitspraken in 1995 van karakter veranderd is, aangezien het beleid van de BVD in strijd bleek te zijn met het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens. (Hoera, het eerste positieve gewin in de praktijk van nieuwe Europese samenwerking).'

Naar aanleiding van die opmerkelijke mededeling stelde GroenLinks de minister enkele vragen 'over de controle van de CPN door de BVD' tijdens de begrotingsbehandeling van Binnenlandse Zaken. 'Alleen al het woord controle ten aanzien van een politieke partij,' zei ik in mijn brief, 'lijkt mij onheilspellend, omdat het van alles kan betekenen (naast voorkoming van overtredingen van de Grondwet), zoals blijkt uit de achtervolgingen van communisten die juist vóór handhaving van de Grondwet en bescherming van de rechten van de mens zijn.'

Uit het jaarverslag blijkt verder dat de BVD "nauwe samenwerking met een buitenlandse inlichtingendienst normaal en zelfs wenselijk" vindt. Als laatste partner op dit gebied wordt Turkije genoemd. In de veronderstelling van velen, ook van mij, was gedurende de Koude Oorlog de Amerikaanse inlichtingendienst niet alleen een partner van, maar ook een zegsman voor de BVD, die onder haar invloed het McCarthyisme ging toepassen door van communisten en vooroorlogse linkse figuren een soort monsters te maken. Tweemaal wordt zonder enige motivatie in mijn dossier gezegd dat ik gevaarlijk ben en ergens anders tot alles in staat. Maar aan persoonlijke gegevens over mijn handelingen wordt niets anders vermeld, naast mijn werk voor Politiek en Cultuur en, abusievelijk, de verrichtingen van mijn moeder in de vrouwen- en vredesbeweging, dan mijn gedichten en mijn kritische artikelen uit 1956 en 1957 in De Waarheid en Politiek en Cultuur over de stalinistische koers van het CPN-bestuur. Gedichten die geciteerd worden en allerminst opruiend zijn en artikelen die, rationeel gezien, binnen de partij het toppunt van democratie vertegenwoordigden.'

Ik sloot mijn tweede brief aan de minister af met drie citaten uit een paginagroot interview met mij dat Vrij Nederland op 20 juli 1974 publiceerde en dat zich in zijn geheel in mijn dossier bevindt (dus kennelijk van belang werd gevonden). Het eerste gaat over mijn aanmelding op zeventienjarige leeftijd bij de Communistische Jeugd in het crisisjaar 1929. 'In het begin zwierf ik veel rond in de stad. Tijdens een van die tochten kwam ik op het Frederiksplein bij een volksvergadering waar het zwart zag van de mensen. Het was in de crisistijd, dus er waren veel werklozen, communisten natuurlijk. Wat ze zeiden, herinner ik me niet. Wel dat ik eindelijk mensen had gevonden met wie ik contact kon hebben. Daar had ik aldoor naar gezocht.' Het tweede citaat gaat over Chroesjtsjovs toespraak op het twintigste partijcongres van de CPSU in 1956. 'Toen kwamen de onthullingen van Chroesjtsjov over Stalin. Daar wilde De Waarheid niets van weten. Ik vond dat daar op zijn minst over gediscussieerd moest kunnen worden. Anders was de Nederlandse communist blind of leugenachtig. Het ging vooral om de communistische moraal, die er was voor mensen die dáárom lid waren geworden van de partij. Ik vond dat het een ethische kwestie was, geen wetenschappelijk marxistische. Maar met die moraal hadden ze niks te maken.' Het derde gaat over terugkomst uit het kamp en de jaren van de Koude Oorlog. 'Er volgde een rottijd. Het was de tijd van de Koude Oorlog. In Amerika - en eigenlijk ook in Nederland - woedde het McCarthyisme. Door haar communistische verleden kon zij nergens een baan krijgen. Zelfs als ze ergens al was aangenomen, kwam er bericht dat er van effectuering van de gemaakte afspraken geen sprake kon zijn, waar de BVD duidelijk de hand in had. Het enige wat haar gelaten werd was als typiste werken bij een uitzendbureau. (...)

Toen haar kinderen eindelijk volwassen waren, had ze geen moed meer om verder te gaan. Ze had last van een doof oor en kon haar ene arm niet meer bewegen. Uiteindelijk kreeg ze, toen ze invalide was verklaard, een uitkering van de Stichting 1940-1945, gebaseerd op het salaris dat Sonja in 1947 verdiende. Dat was toen Ƴ 40,- in de week.'

De BVD schrapt veel uit dossiers die ter inzage worden gegeven om de 'werkwijze van de BVD' geheim te houden. Voor mijn dossier betekent dat op een totaal van 156 pagina's ongeveer honderd vrijwel lege pagina's met een of andere losse opmerking, zoals 'ontvangt dit of dat blad'. In de dossiers van mijn ouders zou het alleen kunnen gaan om culturele activiteiten en niet om vervolging, daar zij niet in loondienst werkten. 'Maar de vooroorlogse regering was juist voor die culturele, het prestige van de Sovjet-Unie verhogende, activiteiten banger dan voor de naoorlogse,' schreef ik in mijn brief van 19 januari 1997, 'vooral omdat een verhoogd prestige van de Sovjet-Unie op de Nederlandse arbeidersklasse kon afstralen en deze opstandig kon maken. Mijn vader richtte het intellectuelen- en kunstenaarsblad Nieuw-Rusland op speciaal met het oog op culturele vernieuwingen in de Sovjet-Unie. Hij was vertegenwoordiger van Intourist en Russfoto. De nieuwe fotografen in de Sovjet-Unie stonden op een hoog peil, evenals hun films en de foto's, werden door de pers gretig afgenomen. Ik heb het een keer, toen hij met een groepje architecten en kunstenaars in de Sovjet-Unie was, voor hem waargenomen. Ik herinner me nog bij De Telegraaf - die toen het meeste afnam - tientallen verbaasde gezichten, in een grote ruimte vol bureaus, omdat een achttienjarig meisje met een grote map met foto's binnenkwam, terwijl ze mijn vader verwachtten. Mijn moeder was oprichtster van de Marxistische Arbeidersschool in Rotterdam, gaf cursussen in maatschappijleer aan het Zuider Volkshuis en schreef over nieuwe kinderboeken in de NRC. Het is uitgesloten, lijkt mij, dat de vooroorlogse inlichtingendienst hen niet in de een of andere registratie van verdachten heeft opgenomen en dat de naoorlogse BVD deze niet heeft ingekeken, dus genoteerd, tenzij deze papieren in de handen van de Duitsers zijn gevallen.

Het gaat om deze feiten,' besloot ik mijn brief, 'waar ik graag, als dochter, opheldering over zou willen krijgen.'

Drie weken later stuurde ik de minister een vervolg op mijn brief van 19 januari. Dat was kort nadat ik had gelezen dat de vroegere hoofdredacteur van Het Parool, Sytze van der Zee, voor het schrijven van zijn boek Potgieterlaan 7. Een herinnering wel het dossier over zijn vader had mogen inzien.

'Hoewel het dossier van Sytze van der Zees vader een oorlogsdossier wordt genoemd en (daarom?) bij het ministerie van Justitie berust, verbaasde mij de mededeling in de Volkskrant van 1 februari dat het hem geen moeite had gekost om het in te zien. Ik mag de dossiers van mijn ouders niet inzien, en ik schijn zelfs niet te mogen weten of ze bestaan, en zo ja, waar? Maar in 1995 mocht de heer Van der Zee, toen hoofdredacteur van Het Parool, bij het ministerie van Justitie heel gemakkelijk kopieën van het dossier van zijn vader krijgen. Is dit het meten met twee maten? Of zijn er essentiële behandelingsverschillen tussen oorlogs- en inzagedossiers, die respectievelijk berusten bij de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken? Zou het ministerie van Justitie meer op daden afgaan dan op gedachten en ideologieën om te beoordelen of iemand staatsgevaarlijk is, en het ministerie van Binnenlandse Zaken juist de ideologieën in het middelpunt plaatsen? Ik heb sterk de indruk dat dit met mijn dossier is gebeurd, waarin, van het begin tot het eind, alleen meningen verkondigd worden en geen daden.

Het communisme in de oude stijl in Nederland - dus niet het stalinisme - was gevormd of tenminste beïnvloed door Pannekoek, Gorter, Henriëtte Roland Holst en was een humane en idealistische levensbeschouwing. Mijn ouders onder anderen geloofden er in. En ook de latere generatie, waartoe ik behoorde, was ermee vergroeid. Een van de uitingen daarvan was mijn boek Dwangarbeid en verzet in Mecklenburg 43/44 (een herdruk van De groene jas, dat in 1950 verscheen) dat ik hierbij insluit. (...)

Ik hoop dat ik duidelijk gemaakt heb dat het werk van mijn ouders wél voor de sociale wetenschappen van belang is, maar nooit staatsgevaarlijk was. Evenmin als het mijne, dat in mijn dossier impliciet als staatsgevaarlijk wordt voorgespiegeld door frasen als: zij is zeer gevaarlijk wegens haar intelligentie (dus net als bij de nazi's: weg met elk intellect). En ergens anders: Sonja Prins is een vreemde vrouw, een vrouw met een masker voor, ook in dit geval weer, denk ik, die verdachte intelligentie - die alleen bestaat uit meer ervaring en belesenheid.

'Toen ik wegens invaliditeit in 1972 een pensioen van Stichting 1940-1945 kreeg en naar Baarle-Nassau vertrok,' schreef ik verder in mijn brief van 10 februari, 'heeft de gemeentepolitie Amsterdam, natuurlijk in opdracht van de BVD, alsof ik de eerste beste crimineel was, mij volgens mijn dossier overgedragen aan de Heer Districtscommandant der Rijkspolitie te Breda met de mededeling: Prins, Sonja, geb.: enzovoort. Betrokkene is in mijn administratie als volgt bekend: zie de bijlagen. Dan volgen zes volle pagina's met gegevens over de bladen die ik ontving, de giro's die ik overschreef (vanaf 1952), waar ik in loondienst was, welke literaire avonden ik bijwoonde, met daarnaast alle activiteiten van mijn moeder voor vrouwen en vrede, die mij door de politie worden toegeschreven. Dit alles zonder enige nieuws waarde en bovendien nog slordig samengesteld ook. Wat een verspilling van belastinggeld!

Het op een na laatste stuk in mijn dossier is de kopie van een pagina uit Trouw (22-5-1976), met een grote recensie van R.K.L. Fokkema onder de titel 'Sonja Prins weergekeerd', over mijn twee laatste gedichtenbundels. Het laatste stuk uit mijn dossier is een gekopieerde pagina van de Rode Vlag, orgaan van de Communistische Arbeidersorganisatie (30-8-1980) over hun zomerkamp 1980, waar zij mij hadden uitgenodigd om over mijn ervaringen in Duitsland te spreken. De groene jas was intussen uitverkocht. Op verzoek van de aanwezigen heb ik toen een tweede druk voorbereid, die in 1985 verscheen onder de titel Dwangarbeid en verzet in Mecklenburg 43/44. Gezien het ontbreken van alle andere gegevens over mij in die periode, zoals welke bladen ik ontving, welke personen op bezoek kwamen - heeft de Bredase rijksrecherche geen informanten in Baarle-Nassau willen of kunnen vinden.

Mijn moeder stierf in 1979. Aan deze datum gaat de BVD volledig voorbij. Ook de dood van mijn vader in 1958 schijnt nergens geregistreerd te zijn, hoewel er in zijn geval in de meeste kranten melding van werd gemaakt. Ook over dit feit kunt u mij misschien een verklaring geven. Is het mogelijk dat hun dossiers bij het ministerie van Justitie berusten?'

Net nadat ik mijn derde, aanvullende brief van 10 februari aan de minister had verstuurd, kreeg ik antwoord op de tweede.

Daarin bood BVD-chef Buis aan om 'een deskundige' te sturen voor een gesprek bij mij thuis. 'Alhoewel daarbij evenmin kan worden gesproken over uw ouders,' aldus Buis, 'zou een uitleg over de taak en het functioneren van de BVD en van haar voorgangers, met name in de periode vóór en direct na de Tweede Wereldoorlog en in algemene zin over de inhoud van de archieven van deze diensten, verhelderend kunnen werken.' Hoewel het dus niet over mijn ouders kon gaan, was ik toch blij met het gesprek met deze ambtenaar (die naamloos wil blijven). Het duurde vier uur en was voor beiden een interessante ervaring.

De vooroorlogse inlichtingendiensten werden, zei de deskundige, door sommigen sterk overschat. Hij sloot uit dat de inlichtingendiensten in 1940 hun gegevens over verdachte personen hebben doorgegeven aan de SS. De ID's van de grote steden rapporteerden voor de Tweede Wereldoorlog aan drie instanties: de Centrale Inlichtingendienst in Den Haag, de burgemeester als hoofd van de plaatselijke politie en de procureurs-generaal. Hij vertelde dat de CI in mei 1940 zijn archieven heeft verbrand om te voorkomen dat ze in handen van de Duitsers zouden vallen. De Rotterdamse en Utrechtse ID's hebben datzelfde gedaan. Maar hoeveel foute burgemeesters waren er niet? En over de Amsterdamse ID kon hij niets melden.

Ik vroeg hem ook waarom de sociaal-democraten de communisten zo haatten (de BVD-ambtenaar had een sociaal-democratische achtergrond), terwijl ook de communisten tegen gewelddadige acties en al helemaal tegen terreur waren, wanneer het erom ging de maatschappij te veranderen.

Hij antwoordde dat 'die afkeer waarschijnlijk te maken had met de reden waarom in 1949 de BVD werd opgericht. Toen de communisten in 1948 in Tsjecho-Slowakije zonder geweld maar door infiltratie in politie- en veiligheidsdiensten - een fluwelen revolutie - de macht overnamen, werd de regering doodsbang dat dit in Nederland ook zou kunnen gebeuren. Niet zomaar in vreedstijd, maar wanneer een nieuwe wereldoorlog zou uitbreken en dat was in 1948 en vlak daarna niet denkbeeldig.'

Dit was nieuw voor mij.

Ik was nooit eerder op het idee gekomen dat er een rationele basis kon zijn voor de angst van de machthebbers voor niet-terroristische CPN'ers. De Nederlandse regeerders geloofden werkelijk dat het hele bestel in oorlogsomstandigheden zonder meer in elkaar kon storten door de ideologie van de marxisten. De meeste linkse groeperingen gaan daarentegen uit van het principe: geen woorden, maar daden. Daden zijn het belangrijkste en geven de doorslag. Voor het eerst begrijp ik de BVD. Niet de informanten die voor geld spioneren, maar wel degenen die een rationele angst koesteren voor onafzienbare chaotische toestanden. Dat zij daarbij zonder fantasie optreden en als echte ambtenaren te werk gaan, is meer een gevolg van de algemeen menselijke drang om te overleven dan van een gebrek aan zedelijkheidsbewustzijn. Dit was inderdaad een verheldering, zoals N.W.G. Buis mij beloofd heeft in zijn brief van 7 februari jongstleden.

Maar bij het tweede nieuwe gegeven dat de BVD'er mij terloops vertelde, kun je eerder van een verduistering spreken. In emotionele zin wel te verstaan, want de feiten die hij presenteerde waren logisch genoeg. Op een bepaald moment had ik het over de vele lege pagina's in mijn dossier (ongeveer twee derde van het geheel) waarop ergens, niet bovenaan, een paar losse regels staan over mijn jaarlijkse contributiebetaling aan de grafische bond van de Eenheidsvakcentrale of ook, elk jaar weer, dat ik in dienst was van Pegasus. Ik veronderstelde dat die pagina's boven en onder dat ene routinebericht wit gemaakt waren om de duistere praktijken van de BVD - het angst aanjagen bij ondernemers en kantoorchefs voor communistische sollicitanten - te verhullen. De BVD'er, die mijn dossier kennelijk niet gelezen had, zei dat het een misverstand bij alle klagers was dat de dienst hen bij sollicitaties dwarszat. Volgens hem had de BVD sinds het ambtenarenverbod van 1951 op dit gebied als enige duidelijke taak het weren van communisten en oud-nazi's uit vertrouwelijke functies die in de Staatscourant vermeld werden. Ik vroeg hem waaraan ik dan al die afwijzingen bij sollicitaties te danken had, zelfs ná eerst aangenomen te zijn. Hij gaf me een verbazingwekkend antwoord: 'Gewoon, door de politie. Elk politiekorps heeft zijn eigen inlichtingendienst.'

Mijn verbijsterde conclusie dat elke individuele politieagent dus op eigen initiatief iemand (een gezin met kinderen) brodeloos kan maken, ontkende hij niet. Nu begreep ik ook waarom er waarschijnlijk geen achterhaalbare dossiers van mijn ouders bestaan (en van mij uit de tijd voor 1956). De BVD-vertegenwoordiger vertelde mij dat veel politiekorpsen direct na de bezetting genazificeerd waren. Die korpsen konden dus dankzij hun eigen vooroorlogse inlichtingendiensten de namen van 'linkse' Nederlanders aan de nazi's doorgeven. Die stuurden hen prompt naar concentratiekampen, zonder proces, als Schutzhaftling.

Spionagewerk van welke inlichtingendienst dan ook is per definitie ondemocratisch, maar bij de BVD is er tenminste overheidscontrole. Wat te zeggen van een stelsel waarbij individuele politieagenten zelf het heft in handen nemen tegen hun medeburgers wier opvattingen hun niet aanstaan? Zou het niet goed zijn om daar een onderzoek naar in te stellen, vroeg ik mijn gesprekspartner. Hij vertelde me (als primeur!) dat er dit najaar een bronnenpublicatie verschijnt van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag, waarin alle her en der toch nog opgedoken vooroorlogse gegevens van de CI en de ID's bijeen zijn gebracht.

Tegen het einde van ons gesprek vroeg de BVD'er mij hoe ik nu tegenover het communisme sta. 'Als u het stelsel in de Sovjet-Unie bedoelt,' zei ik, 'dat had al sinds de artikelen van Zjdanov na de oorlog en helemaal na de onthullingen van Chroesjtsjov in 1956, voor mij niets meer met communisme of socialisme te maken. Maar als utopie zal het communisme niet verdwijnen en de mensen hebben utopieën nodig om verder te komen dan ze nu zijn.'

Wat utopieën betreft kon hij het wel met me eens zijn, hoewel dit natuurlijk niet zijn opvatting van communisme was.

Op 13 maart bedankte ik de betrokken BVD'er voor ons prettige gesprek en probeerde ik een paar conclusies te trekken. 'Ik hoorde van u dat er door de Centrale Inlichtingendienst voor de oorlog geen dossiers op naam van personen werden gemaakt, dus ook niet van mijn ouders, als ik u goed begrepen heb. Wél kunnen genazificeerde politiekorpsen inlichtingen over personen aan de Duitsers hebben doorgespeeld, hetgeen niet te achterhalen is. Ik dacht dat hiermee voor de BVD de kous af is, maar u schrijft dat mr. Van Overdam mij hierover, krachtens de Wet Openbaarheid van Bestuur (ik wist niet eens dat wij zo'n wet hadden, wél in de Verenigde Staten) zal inlichten (tot op heden is dat niet gebeurd - SP). Dat zou dus betekenen dat er na de oorlog wel dossiers van mijn ouders zijn aangelegd, dus zonder verband met (of juist door) hun arrestatie door de Gestapo. Het begint me een beetje te duizelen. In elk geval, lijkt me, heeft de Centrale Inlichtingendienst hun arrestatie niet veroorzaakt, en dat was mijn voornaamste vraag die ik door u opgelost kreeg.'

Het geheel overziend kan ik een paar conclusies trekken. De Koude Oorlog, waarin de BVD onder Docters van Leeuwen zo enthousiast meeliep, is inderdaad voorbij. Weg met het McCarthyisme! is de leus. In de tweede plaats is het onwaarschijnlijk dat dossiers over mijn ouders verloren zijn gegaan, want de ID's hielden voor de oorlog geen dossiers over personen bij, maar alleen over organisaties. De bronnenstudie van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis waarin alle opgedoken vooroorlogse gegevens van de CI en de ID's bijeen worden gebracht, neemt alle duistere vermoedens weg over een taboe op onderzoek naar de inlichtingendiensten in de jaren voor en tijdens de oorlog.

Tenslotte werpen Nanda van der Zee in haar proefschrift Om erger te voorkomen en Sander Pleij in De Groene van 23 april 1997 een nieuw licht op de 'hogere graad van samenwerking met de Duitsers in Nederland, vergeleken met landen die niet bezet werden'. Beide constateren dat door het uitwijken van de regering naar Engeland 'de bezettende mogendheid door veel Nederlanders als min of meer legaal werd ervaren, een gezag dat gehoorzaamd diende te worden' (Van der Zee), in de eerste plaats door alle ambtenaren. Pleij: 'Na de oorlog verklaarde (...) Willy Lages dat zonder medewerking van de Nederlandse politie nog geen tien procent van de joden zou zijn opgepakt.'

Ik voeg daaraan toe dat zonder die medewerking ook heel veel minder communisten en andere linksen naar concentratiekampen zouden zijn gezonden.

Sonja Prins werd in 1912 in Haarlem geboren als dochter van de schrijver en 'laatste bohémien' Apie Prins en de vertaalster en schrijfster Ina Prins-Willekes Macdonald. Kort na de Eerste Wereldoorlog, op de leeftijd dat andere kinderen naar de lagere school gingen, maakte Sonja Prins met haar ouders een lange zwerftocht door de Verenigde Staten en Canada. Vijf jaar geleden vertelde ze in een interview met Trouw dat ze aan die reis eigenlijk niet zulke prettige herinneringen heeft. 'Vreselijk vond ik het, om nergens te wonen.' Ze ging later ook nog naar school in Zwitserland.

Terug in Nederland nam Prins de pen ter hand. Haar eerste gedichtjes had ze al in Amerika geschreven, maar vanaf haar zestiende kwam de vaart erin. Ze had de gewoonte af en toe gedichten te sturen naar Victor van Vriesland, een vriend van haar ouders. Die zette haar aan tot publicatie. In 1933 verscheen onder het pseudoniem Wanda Koopman haar eerste dichtbundel Proeve in strategie, die door de grote dichter Hendrik Marsman vol enthousiasme ontvangen werd. 'Een sterk en oorspronkelijk talent, dat in zijn krachtigste uitingen het niveau van de jongste poëzie in ons land vér overstijgt.' Na die eerste bundel zouden er nog een flink aantal volgen, waaronder Brood en rozen (1953), Het geschonden aangezicht (1955), Nieuwe proeve in strategie (1957), Notities (1973), Het huis waar ik woon (1990) en Ook wij waren vluchtelingen. Politieke gedichten 1979-1982 (1990). In 1949 verscheen de roman De groene jas over haar ervaringen in Ravensbrück. Dertig jaar later publiceerde ze opnieuw proza: Herinneringen van een mijnwerkersvrouw over de verzetsstrijdster Trude Benedict.

In 1930, ze was achttien, zette Sonja Prins met een erfenis van haar grootmoeder een drietalig literair tijdschrift op in het Frans, Duits en Engels met de titel Front. Onder de medewerkers waren (ook nu nog) klinkende namen als John Dos Passos, Paul Nizan en de later tot het fascisme bekeerde Ezra Pound (uit woede - en later tot haar spijt - vernietigde Prins na de oorlog al haar correspondentie met hem). Na vier nummers was het geld op.

In de crisisjaren sloot Prins, die uit een milieu kwam waar de jonge Sovjet-Unie op veel sympathie kon rekenen en waar het marxisme bon ton was, zich aan bij de communistische partij. In 1934 kreeg ze in Rotterdam als ongehuwde moeder een tweeling. De vader van de kinderen had ze aan de dijk gezet. De partij vond hem politiek niet betrouwbaar en ze had zelf ontdekt dat hij weleens wat geld uit de partijkas wegnam. In Vrij Nederland van 20 juli 1974 vertelt Prins dat haar moeder op de proppen kwam met een domineeszoon die wel met haar wilde trouwen om haar kinderen een vader te geven. De man was machinist op de grote vaart. In 1937 kreeg het echtpaar een dochter, maar het huwelijk hield niet lang stand. Prins' echtgenoot meldde zich aan om als vrijwilliger mee te vechten in de Spaanse Burgeroorlog.

Niet bekend

Na Chroesjtsjovs geheime rede op het twintigste partijcongres van de communistische partij van de Sovjet-Unie in februari 1956 over de misdaden en de terreur van Stalin, publiceerde Prins in de partijpers enkele kritische artikelen waarin ze een aanzet gaf tot discussie over het stalinisme in de CPN. Ze kwam zwaar onder vuur te liggen. 'Ik wou alleen maar openheid, dezelfde glasnost die Gorbatsjov later eiste,' zei ze er in 1992 over in Trouw. De CPN-leiding beantwoordde haar kritiek volgens beproefd recept. Ze werd verketterd en stapte uit de partij (voor ze eruit gegooid werd).

En toen begon het gedonder met de BVD pas goed.

Informatie: Deze maand viert schrijfster-dichteres Sonja Prins haar vijfentachtigste verjaardag, maar ze denkt er nog niet aan om met werken te stoppen. Ze werkt op het ogenblik aan 'Verwantschappen', een driedelige familiegeschiedenis die tegelijk een beeld moet schetsen van vier eeuwen Nederlandse cultuurgeschiedenis. Ten behoeve van de research voor dit boek diende Prins bijna vier en een half jaar geleden een verzoek in bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst tot inzage van haar eigen BVD-dossier en dat van haar ouders. Het begin van een strijd van ruim vier jaar waarvan Sonja Prins hier uitgebreid verslag doet.

Onderschriften: Sonja Prins: 'Ik verwacht dat mijn driedelige boek Verwantschappen een interessant beeld van de Nederlandse cultuur zal geven.' FOTO BERT NIENHUIS. Sonja Prins met 'de piraat', een onbekende Bulgaar, aan de kust van de Zwarte Zee, zomer 1955. Zij was daar met Lucebert en Hans Redeker (van het Algemeen Handelsblad) op uitnodiging van de Bulgaarse schrijversorganisatie. Foto Lucebert. FOTO: NEDERLANDS FOTOARCHIEF. Mijn vader, Apie Prins, is heel bekend geworden door zijn autobiografie 'Ik ga m'n eige baan'. FOTO ED VAN DER ELSKEN/NEDERLANDS FOTOARCHIEF. Uit het BVD-dossier van Sonja Prins. Uit het BVD-dossier van Sonja Prins.

Illustratie door: